

Hälsofrämjande arbete – verksamhetschefer och förskolechefer

Kartläggning år 2016 av strukturer och faktorer
som påverkar hälsofrämjande arbete på förskolor
i Stockholms län

Citera gärna Centrum för epidemiologi och samhällsmedicins rapporter, men glöm inte att uppge källan. Bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten. Det innebär att du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

Referera till rapporten enligt: Forsell, Y. Hälsöfrämjande arbete – verksamhetschefer och förskolechefer. Stockholm: Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin, Stockholms läns landsting; 2018. Rapport 2018:4

 Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin

Box 45436, 104 31 Stockholm

ces.sls@sls.se

Rapport 2018:4

ISBN 978-91-87691-53-9

Författare: Yvonne Forsell

Layout: Viktoria Jonze

Stockholm juni 2018

Rapporten kan laddas ner från Folkhälsoguiden,

www.folkhalsoguiden.se

Förord

Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES) inom Stockholms läns landsting ska bidra till en god och jämlik hälsa för befolkningen i Stockholms län genom kunskapsutveckling och kunskapsspridning. Strävan efter en jämlik och jämställd hälsofördelning är ett mål för landstingets folkhälsoarbete och en viktig utgångspunkt i uppdraget till CES.

I Stockholms län är hälsan ojämnt fördelad där befolkningen i socioekonomiskt utsatta områden har sämre hälsa jämfört med resursstarka områden. Ett av Stockholms läns landstings folkhälsomål är att verka för "en god, jämlik och jämställd hälsa där de med sämst hälsa prioriteras". Ohälsosamma matvanor och låg grad av fysisk aktivitet är centrala bestämningfaktorer för utvecklandet av flera av de stora folksjukdomarna, som typ-2 diabetes, hjärt- kärlsjukdomar och cancer, samt övervikt och fetma. Förutsättningar för hälsa grundläggs tidigt, redan under förskoleåldern. Därför spelar förskolan en viktig roll då den når nästan alla barn oavsett social bakgrund och har internationellt sett unika förutsättningar att redan under tidiga år främja goda mat- och rörelsevanor.

I samarbete med Karolinska Institutet har därför en kartläggning av förskolornas arbete i Stockholms län genomförts. Kartläggningen har fokuserat på strukturella påverkansfaktorer av social, fysisk och organisatorisk karaktär som påverkar förskolans förutsättningar att främja bra mat- och rörelsevanor och förebygga övervikt. I denna rapport presenteras delresultat från förskolor i Stockholms län rörande arbetet med mat och måltider.

Vi vill tacka alla de verksamhetschefer och förskolechefer som besvarat enkäterna och därmed bidragit till en ökad kunskap om strukturella förutsättningar för ett hälsofrämjande arbete i förskolan. Stort tack även till medarbetarna på den dåvarande enheten för barn och ungdomars hälsa: Helena Bjeremo, med dr., nutritionist, Simon Lind, statistiker, Per Tynelius, statistiker, Anna-Maria Åhlin, administratör, Ann-Louise Sirén, hälsopedagog samt dåvarande enhetschef Finn Rasmussen, professor och överläkare.

Stockholms läns landsting har sedan år 2004 Handlingsprogram övervikt och fetma (HPÖ), med målsättningen att minska förekomsten av och skillnaderna i övervikt och fetma. Förebyggande insatser riktade mot barn och ungdomar har högsta prioritet (1). Den aktuella kartläggningen är ytterst ett stöd för detta arbete. Läs mer på vardgivarguiden.se/hpo.

Cecilia Magnusson

Verksamhetschef

Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin, Stockholms läns landsting, SL SO

Innehåll

Förord	3
Innehåll.....	4
Sammanfattning.....	5
Hur styrs förskolans hälsofrämjande arbete?.....	6
Kartläggning	7
Datainsamling verksamhetschefer och förskolechefer	7
Enkät till verksamhetschefer	8
Resultat.....	8
Måltidsverksamhetens organisation.....	8
Skriftliga krav gällande maten	8
Styrdokument	10
Styrdokumentens innehåll	10
Nationella dokument som refererades i kommunala styrdokument om Matvanor	11
Nationella dokument som refererades i styrdokument om Fysisk aktivitet/Utemiljö och Stillasittande/Skärmtid	11
Uppföljning av styrdokument	11
Pågående arbete med att utarbeta styrdokument och "öronmärkta" medel.....	12
Skriftliga kommunala arbetsrutiner för hälsofrämjande arbete.....	12
Skriftliga kommunala dokument fysisk miljö	13
Fria kommentarer från kommunala verksamhetschefer.....	13
Skriftliga dokument fysisk miljö – fristående verksamhetschefer.....	13
Skriftliga arbetsrutiner för hälsofrämjande arbete- fristående verksamhetschefer	13
Enkät till förskolechefer.....	15
Resultat.....	15
Styrdokument.....	16
Nationella dokument som refererades i styrdokument om matvanor.....	17
Nationella dokument som refererades i styrdokument om fysisk aktivitet/utemiljö.....	17
Nationella dokument som refererades i styrdokument om stillasittande/skärmtid	17
Nationella dokument som refererades i styrdokument om övervikt	17
Uppföljning av styrdokument	18
Personalansvar för måltidspersonalen	18
Diskussion av enkäter till verksamhetschefer och förskolechefer	18
Tänkvärt.....	19
Referenser	20
Appendix.....	21
Bilaga 3: Resultat av bortfallsanalys	23

Sammanfattning

Förskolor kan vara kommunala eller fristående och styrningen skiljer sig åt. Hur fördelningen ser ut skiljer sig åt mellan kommunerna. De kommunala förskolorna styrs av kommunala nämnder med förtroendevalda politiker och de fristående av oberoende huvudmän. Inom varje kommun/stadsdel finns en verksamhetschef för förskolorna och under denna lyder förskolecheferna som kan ha ansvar för flera förskolor. De fristående förskolorna styrs av fristående verksamhetschefer med förskolechefer.

För att belysa hur verksamhetschefer och förskolechefer arbetar med att främja goda matvanor och fysisk aktivitet inom förskolorna genomfördes en enkätundersökning. Enkäten besvarades av 88,6 procent av de kommunala verksamhetscheferna och 73,7 procent av förskolecheferna. När det gällde de fristående verksamhetscheferna så besvarades den av fyra av de fem tillfrågade.

Styrdokument för hälsofrämjande arbete fanns i hälften av förskoleområdena, och majoriteten berörde matvanor. I en tredjedel av områdena följdes dokumenten upp. Tre av fyra fristående verksamhetschefer uppgav att det fanns styrdokument som följdes upp.

När det gällde förskolecheferna, som är underställda verksamhetscheferna, så var det mindre än hälften, 383 förskolechefer (44,9 %), som uppgav att de hade någon form av styrdokument. De flesta styrdokument berörde matvanor följt av fysisk aktivitet/utemiljö.

Några av de kommunala verksamhetscheferna uppgav i de fria kommentarerna att vissa av frågorna var svåra att besvara då de spände över flera förvaltningar och gällde flera ansvarsområden. Detta kan givetvis ha påverkat svaren.

Begreppet styrdokument upplevdes som oklart av en del av dem som besvarade enkäten. Detta syntes i enkäten genom att fler personer besvarade frågorna om vad dokumenten innehöll än frågan om dokument fanns. Sannolikt finns mycket dokumentation av arbetssätt och mål som inte benämns styrdokument.

Hur styrs förskolans hälsofrämjande arbete?

Förskolor kan vara kommunala eller fristående. Hur dessa styrs skiljer sig åt. Det kan på så sätt bli mycket stor skillnad mellan Stockholms kommuner, eftersom andelen kommunala respektive fristående förskolor skiljer sig mycket. Täby har till exempel 4 procent kommunala förskolor medan Botkyrka har 81 procent. I texten har vi beskrivit styrningen av kommunala respektive fristående förskolor. Vid tolkningen hur det ser ut i en speciell kommun får man ta hänsyn till andelen kommunala respektive fristående förskolor.

På kommunal nivå styrs förskolans verksamhet ytterst av de förtroendevalda politikerna som fattar beslut rörande de kommunala verksamheterna i kommunfullmäktige, kommunstyrelsen och i olika verksamhetsnämnder. Till de olika nämnderna finns förvaltningar med tjänstemän som verkställer de politiskt fattade besluten. I kommunfullmäktige tas väsentliga beslut gällande kommunens invånare, medan kommunstyrelsen har ett överordnat ansvar för kommunens förvaltningar och kontroll av nämndernas verksamhet. Förslag och yttranden från andra nämnder och styrelser behandlas i kommunstyrelsen innan de går vidare till kommunfullmäktige. Påverkan och beslut gällande de kontextuella faktorer som kan anses relevanta ur ett hälsofrämjande perspektiv i förskolan, kan därför ske inom flera kommunala nämnder och förvaltningar. Förskolor med fristående huvudmän styrs oberoende av kommunala nämnder.

Ansvar för kommunala och enskilda förskolor ligger hos den nämnd som har hand om grund- och förskola och dess tillhörande förvaltning. Kommunen har tillsyn över fristående huvudmän, när det gäller nationella styrdokument. Skolverket har samma roll gentemot de kommunala huvudmännen. Nämnderna kan ha lite olika namn och ansvarsområden i olika kommuner och stadsdelar. I exempelvis Huddinge kommun heter förvaltningen barn – och utbildningsförvaltningen och har ansvar för både förskola och skola, medan ansvaret i Stockholms stad är uppdelat på en kommunövergripande skolförvaltning samtidigt som ansvaret för stadens förskolor är delegerat till de enskilda stadsdelarna. Inom de kommunala förskolorna är förskolechefen ytterst ansvarig för förskolans verksamhet gentemot förvaltningen och för att implementera kommunala och nationella styrdokument. Inom de fristående är givetvis motsvarande ansvar gentemot de fristående huvudmännen.

Ansvar för många av de hälsofrämjande kontextuella faktorerna, till exempel måltiderna på förskolan, gårdens utformning etcetera, sträcker sig ofta över flera förvaltningar och nämnder. Vad gäller stöd till förskolans måltidsverksamhet är den interkommunala variationen i Stockholms län mycket stor. Kommunen kan exempelvis tillhandahålla en särskild stödverksamhet, en "kostenhet" eller "kostchef", eller ha delegerat ansvaret för maten och matens näringsinnehåll till förskolechefen. Samtidigt kan det beslutande mandatet för en eventuell "kostenhet" eller "kostchef" variera stort. Funktionen kan till exempel vara placerad på övergripande förvaltningsnivå och ge stöd till olika förvaltningar, till exempel till äldreförvaltning, eller vara placerad och finansierad på förvaltningen för barn- och utbildning och inte stödda andra förvaltningar. Stöd angående kosten kan också tillhandahållas av tillfälliga konsulter. Utöver den organisatoriska placeringens betydelse för "kostchefens" mandat finns stor variation i "kostchefens" tjänstebeskrivning, vilket ytterst påverkar möjligheterna att i praktiken besluta om matens näringsinnehåll, matsedlar och livsmedelsval. "Kostchefen" kan ha

enbart en rådgivande funktion eller en beslutande funktion. I exempelvis Huddinge kommun finns två kostkonsulenter med rådgivande funktion anställda inom barn- och utbildningsförvaltningen. Deras uppgifter är att ge kockar eller måltidspersonal information om vilka produkter som bör användas i matlagningen, ge tips på matsedlar som uppfyller näringsbehov, ha kontinuerlig kontakt med kockar och måltidspersonal med syfte att följa upp vilken mat som serveras, att delta vid upphandling av matvaror, säkerställa att maten måltidspersonalen serverar är enligt Livsmedelsverkets riktlinjer m.m. I Stockholms kommun är motsvarande ansvar till allra största delen delegerat till förskolechefen, som i vissa fall kan ha stöd av policyer antagna på stadsdelsnivå.

När det gäller de fristående förskolorna så lyder de inte under kommunens kostchef och får sällan använda den kompetensen. De kan givetvis ha egen kompetent personal eller använda sig av konsultverksamhet.

Vad gäller förskolans inne- och utemiljö påverkas den ofta av förvaltningar med ansvar för byggnation och miljö. I exempelvis Huddinge kommun planeras lekutrymmen både utomhus och inomhus i samverkan mellan fastighetskontoret och förskolechefen/förskolepersonal. Miljöförvaltningen gör därefter kontinuerligt kontroller av både inne- och utemiljö, och om något behöver ändras eller förnyas får den upphandlade förvaltaren uppdraget. Samtidigt kan förskolechefen och/eller förskolepersonalen direkt anlita förvaltaren om de upptäcker att lekutrymmen behöver förändras, exempelvis för att göra barnen mer aktiva på gården. Oftast måste detta dock bekostas ur egen budget. Fristående förskolor har givetvis inte samma möjlighet till direktkontakt med förvaltningarna.

Kartläggning

Denna studie är en kartläggning och genomfördes som en verksamhetsövergripande totalundersökning av förskolornas arbete i Stockholms län med att främja goda matvanor och fysisk aktivitet. Undersökningen har riktats till länets samtliga förskolor hos både kommunala och fristående huvudmän och genomförts på tre nivåer: förskola, förskolechef och verksamhetschef.

Datainsamling från verksamhetschefer och förskolechefer

Datainsamlingen var enkätbaserad. Enkäter skickades ut till samtliga verksamhetschefer, det vill säga högsta beslutande tjänsteman inom nämndens ansvarsområde för förskola i Stockholms län, samt till samtliga förskolechefer som kunde identifieras på de kommunala hemsidorna och verksamhetschefer för fristående huvudmän med tio eller fler förskolor. Enkäten till verksamhetschefer bestod av 16 huvudfrågor med följdfrågor, och enkäten till förskolechefer bestod av nio huvudfrågor med följdfrågor. Frågorna var pilottestade på målgruppen och innefattade organisatoriska faktorer som kan påverka förskolornas förutsättning att främja goda mat- och rörelsevanor och att förebygga övervikt. Enkäterna skickades först ut som en digital webbenkät med en påminnelse. Därefter skickades en pappersenkät via post till dem som inte svarat, följt av ytterligare en påminnelse vid behov. Datainsamlingen pågick från och med mars till och med augusti 2016.

I denna rapport presenteras först resultat från enkäter till verksamhetschefer och sedan resultat från enkäter till förskolechefer. Resultaten diskuteras gemensamt.

Enkät till verksamhetschefer

Resultat

Enkäten skickades till 44 verksamhetschefer med ansvar för förskolor både med kommunala¹ och fristående² huvudmän. Verksamhetscheferna inom kommunal verksamhet var 39 (88,6 %) och de inom fristående verksamhet var 5 (11,4 %). Den besvarades av 39 (88,6 %) verksamhetschefer, varav 35 (89,7 %) kommunala och 4 (10,3 %) fristående. De kommunala verksamhetscheferna var ansvariga i en stadsdel/kommun emedan de fristående hade ansvar för förskoleverksamhet i flera stadsdelar/kommuner. På grund av detta kallas ansvarsområdet för förskoleverksamheten i den fortsatta texten. I resultaten kommer de kommunala och fristående verksamheterna att redovisas separat.

En tredjedel av de kommunala verksamhetscheferna hade även ansvar för grundskolor, en femtedel även för gymnasieskolor. En av de fyra fristående verksamhetscheferna hade ansvar även för grundskola.

Antalet kommunala förskolenheter man hade ansvar för varierade mellan 5–115 och antalet förskolechefer mellan 1–35. När det gällde de fristående varierade det mellan 12–110 enheter.

Måltidsverksamhetens organisation

”Kostchef”, kostkonsulent eller motsvarande fanns i 21 (60 %) av de 35 kommunala förskoleverksamheterna. Nio (42,9 %) av de 21 kostcheferna/kostkonsulenterna hade beslutanderätt, de övriga var endast konsultativa. När det inte fanns någon kostchef med beslutanderätt var det vanligtvis förskolechefen som hade denna roll. Av de 21 kostcheferna eller kostkonsulenterna hade åtta (38,1 %) personalansvar för kockar eller måltidspersonal.

Bland de 35 verksamhetschefer som besvarat frågan om hur måltiderna producerades i de kommunala förskolorna var det 19 (54,3 %) som uppgav att det mestadels skedde i egen regi. (Här ingick även mat från annan verksamhet inom kommunerna). Det var 14 (40 %) som uppgav att de även använde externt upphandlad mat.

Endast en av de fyra fristående verksamhetscheferna uppgav att det fanns en kostchef anställd hos huvudmannen. Tre av de fyra svarade att förskolecheferna hade beslutanderätt för den serverade maten. Den fjärde svarade att det var ledningen tillsammans med chefskokerska som hade beslutanderätt. Ingen svarade att en extern konsult anlätts. Förskolecheferna hade personalansvaret för kockar/måltidspersonal. En av de fristående verksamhetscheferna uppgav att måltiderna producerades i egen regi, de övriga att den både producerades i egen regi och upphandlades.

Skriftliga krav gällande maten

Totalt 23 (69,7 %) av 33 svarande verksamhetscheferna uppgav att förskoleverksamheten hade skriftliga krav som gällde den serverade maten. Kraven gällde framförallt matens näringsriktighet och att förskolorna skulle följa de Nationella råden (Bra mat i förskolan, Livsmedelsverket) (2).

Dokumentation som säkerställde näringsriktigheten fanns i något mindre än hälften av kommunerna/stadsdelarna (43 %), mestadels på kommun/stadsdelsnivå och i en mindre andel på förskolenivå. Den som var ansvarig för detta var ofta ”kostchefen”. Exempel på typ av uppföljning var näringsberäkningsprogram, nätverksträffar,

utbildningsinsatser, koststrateg som har regelbundna uppföljningsmöten med kockar/måltidspersonal, att varje köksansvarig för respektive tillagningskök följer upp kraven samt egenkontroll och muntlig uppföljning på köksmöten.

När det gällde ekologiska livsmedel svarade 35 av de kommunala förvaltningscheferna på dessa frågor. En övervägande majoritet, 28 (80 %) av förvaltningscheferna, uppgav att det fanns krav om att en viss andel av maten skulle bestå av ekologiska livsmedel. Kraven gällde mestadels mängden, uppgavs av 18 (64 %), och i en mindre andel enbart livsmedelskostnaden, uppgavs av 7 (25 %). Uppföljning kunde ske i form av samtal med leverantör eller av att controller följer upp upphandlade tjänster eller i egenkontrollprogram. En verksamhetschef svarade: "i teorin ja, men i praktiken?".

När det gällde de fristående verksamhetscheferna uppgav tre av de fyra svarande att det fanns skriftliga krav om att maten ska vara näringsriktig eller följa de Nationella råden. De uppgav även att de följde upp kraven på näringsriktighet och följsamheten till de Nationella råden. Uppföljningen bestod bland annat av egenkontrollprogram, uppföljning via forum för kockar, medarbetarsamtal och av samråd med måltidsansvarige i koncernen. En uppgav att kokerskor/kock har ansvar för att följa Livsmedelsverkets riktlinjer och att detta togs upp två gånger per år med strukturerade frågor. En uppgav att de hade nätverksträffar för kockar där en kock som var utbildad i näringslära, livsmedelsteknik och matlagningkunskap handledde de övriga.

Tre av de fyra fristående verksamhetscheferna uppgav att de hade skriftliga krav om att den upphandlade maten skulle vara näringsriktig eller följa de nationella råden. De uppgav att kraven följdes upp; i två fall följdes näringsriktigheten upp och i tre fall följdes de Nationella råden för förskolan upp. Uppföljningen bestod av egenkontrollprogram och uppföljningsmöten med leverantörer. Majoriteten av förskolorna serverade både mat i egen regi och upphandlad mat.

En av de fristående huvudmännen uppgav att det fanns dokumentation om näringsriktighet hos huvudmannen, två uppgav att detta fanns på förskolorna. På förskolorna var det förskolechefen och kockarna som hade ansvar för dokumentationen. Två hade krav på en viss andel ekologiska livsmedel. Dessa krav var kopplade till andelen livsmedel, inte till kostnad. Majoriteten av förskolorna hade tillagningskök, och endast ett fåtal hade bara mottagningskök.

Styrdokument

I enkäten löd ingressen till frågorna som beskrev styrdokument så här: "Följande frågor handlar om huruvida det finns förvaltningsövergripande styrdokument som beskriver arbetet med att skapa förutsättningar för goda matvanor och/eller goda rörelsevanor och/eller förebyggande av övervikt. Exempel på sådana dokument är kostpolicy, folkhälsoplan, kvalitetsredovisning, mötesanteckningar eller PM".

Totalt svarade 17 (48,6 %) kommunala verksamhetschefer att det fanns sådana styrdokument som beskrevs, 17 (48,6 %) svarade att det inte fanns och 1 visste ej. Tabell 1 beskriver vilka områden styrdokumenterna berörde. Majoriteten av dokumenterna rörde maten, men många innehöll flera områden. Tabellen baseras på svaren från de 17 kommunala verksamhetschefer som uppgett att det fanns styrdokument. Ett dokument kan innehålla flera målområden.

Tabell 1. Områden för styrdokument i kommunerna/stadsdelarna som beskriver förskoleverksamhetens hälsofrämjande arbete.

Område	Antal
Matvanor	23
Fysisk aktivitet/Utemiljö	11
Stillasittande/skärmtid	1
Övervikt	1
Totalt antal dokument	25

De svarande uppgav även styrdokumentens namn. Exempel på namn på dokumenten (antal inom parentes): Kostpolicy (6), Systematiska kvalitetsarbetet (1), Hälsa kost och rörelse (1) och Vår teoretiska grund (1). De flesta dokument hade reviderats under året 2016 (det varierade mellan åren 2011–2016).

Av de fyra fristående verksamhetscheferna uppgav tre att det fanns styrdokument. Alla tre uppgav att styrdokumenterna berörde matvanor och fysisk aktivitet/utemiljö. Tidpunkt då dessa senast hade reviderats var: 2014, 2015 och 2016.

Innehållet i dokumenterna var fördelat så här: matvanor (3), fysisk aktivitet/utemiljö (3) och stillasittande/skärmtid (1) eller övervikt (1).

Styrdokumentens innehåll

När det gällde dokumentens innehåll var svarsalternativen uppdelade i: policy, verksamhetsplan/verksamhetsberättelse/kvalitetsredovisning, budgetdokument (t.ex. mål och budget), handlingsplan, riktlinjer, mötesanteckningar/kort PM samt vet ej. Många dokument uppgavs innehålla flera av alternativen. De flesta innehöll policy, men det fanns också riktlinjer och handlingsplaner, se tabell 2.

Tabell 2. Kommunala styrdokumentens innehåll. Baserat på 25 dokument i 17 förskoleområden.

Styrdokument	Policy	Verksamhetsplan	Riktlinjer	Budget	Handlingsplan
Matvanor	8	4	6	4	1
Fysisk aktivitet/Utemiljö	2	3	0	5	1
Stillasittande/Skärmtid	1				
Övervikt	1				

Nationella dokument som refererades i kommunala styrdokument om matvanor

Följande dokument refererades till i kommunala styrdokument om matvanor. Det antal dokument som de förekom i var, per dokument:

- Bra mat i förskolan (Livsmedelsverket) (referens 2): 18
- Läroplan för förskolan Lpfö-98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket (referens 3): 10
- Allmänna råd om hälsosam miljö (Skolverket) (referens 4): 4
- Allmänna råd om måltider (Skolverket) (referens 4): 4
- Allmänna råd/vägledning om friyta (Boverket) (referens 5): 1

Nationella dokument som refererades i styrdokument om fysisk aktivitet/utemiljö och stillasittande/skärmtid

Följande dokument refererades till i kommunala styrdokument om fysisk aktivitet och stillasittande/skärmtid. Det antal dokument som de förekom i var, per dokument:

- Läroplan för förskolan Lpfö-98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket (3): 6
- Bra måltider i förskolan (Livsmedelsverket 2016) (referens 2): 5
- Allmänna råd/vägledning om friyta (Boverket) (referens 5): 1
- Allmänna råd om hälsosam miljö (Skolverket) (referens 4): 4
- Allmänna råd om måltider (Skolverket) (referens 4): 3

När det gällde de fristående huvudmännen refererade dokumenten till:

- Läroplan för förskolan Lpfö-98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket (referens 3): 1
- Allmänna råd om måltider (Skolverket) (referens 4): 1
- Bra måltider i förskolan (Livsmedelsverket 2016) (referens 2): 2

Uppföljning av styrdokument

För att säkerställa att ett styrdokument följs fodras uppföljning. Alla de kommunala verksamhetschefer som uppgett att det fanns styrdokument uppgav att dessa följdes upp. Uppföljningarna genomfördes i kommunfullmäktige (1), Barn- och fritidsnämnden/stadsdelsnämnden (8) och Barn- och utbildningsförvaltningen (13). Det innebär att flera olika instanser kunde följa upp dokumenten, men det kan också vara så att olika dokument följdes upp av olika instanser. Uppföljningen skedde halvårsvis (9)

eller årsvis (5). Dokumentation av uppföljning gjordes i 13 (76,5 %) av fallen, och 9 av 13 verksamhetschefer uppgav att det skrevs en rapport.

Sammantaget var det alltså 13 (37,1 %) av de 35 kommunala verksamhetscheferna som uppgav att det fanns styrdokument som skulle främja hälsosamma levnadsvanor och som följdes upp skriftligt.

När det gällde de fristående verksamhetscheferna uppgav alla tre som angett att de hade dokument att de även följdes upp. Uppföljningen skedde i kommunfullmäktige, barn och fritidsnämnden/stadsdelsnämnden eller kommunstyrelsens förvaltning. Uppföljningen gjordes årligen.

En uppgav att den skriftliga uppföljningen gjordes i form av en rapport.

Pågående arbete med att utarbeta styrdokument och "öronmärkta" medel

En tredjedel av de kommunala förvaltningscheferna uppgav att det fanns ett pågående arbete med att utarbeta dokument gällande att främja förskolans arbete med hälsofrämjande levnadsvanor.

I de flesta fall (10) pågick utvecklingsarbetet med att utarbeta dokument inom området matvanor, följt av området fysisk aktivitet/utemiljö (7). Inget utvecklingsarbete uppgavs pågå inom områdena övervikt eller stillasittande/skärmtime. Det var få verksamhetschefer som hade specificerade ("öronmärkta") medel med syftet att verka för något av de hälsofrämjande områdena, se tabell 3.

Tabell 3. Finns det i kommunförvaltningens budget specificerade ("öronmärkta") medel i syfte att verka för något/några av nedanstående punkter i förskolan?

Område	Ja	Nej	Ej svarat
Främja goda matvanor*	5 (14,3 %) (I föregående års budget: 4 I årets budget: 1 I nästa års budget: 4)	28	2
Öka fysisk aktivitet/minska stillasittande	1 (2,9 %) (I årets budget: 1)	31	3
Förebygga övervikt	0	32	3

*Här avses inte att påverka andelen ekologiska livsmedel, men exempelvis att öka andelen frukt och grönsaker eller bygga om från mottagningskök till tillagningskök.

Skriftliga kommunala arbetsrutiner för hälsofrämjande arbete

Frågan om det finns skriftliga arbetsrutiner beslutade av förvaltningschef som kan främja goda matvanor och fysisk aktivitet under barns förskolevistelse besvarades av 35 verksamhetschefer. Så här fördelade sig svaren:

- Personalen skall äta samma mat som barnen (ej medhavd mat)*: 10 (28,6 %)
- Alla barn är ute minst 60 min/dag: 3 (8,6 %)
- Begränsa långvarigt stillasittande/skärmtime: 3 (8,6 %)
- Föräldrar lämnar eller hämtar sina barn ute: 0
- Pedagogiskt planerad utevistelse**: 5 (14,3 %)

*Här avses att personalen i huvudsak äter samma mat som barnen. Undantagna är exempelvis allergiker med läkarintyg som inte kan äta samma mat. Personal som äter vegetarisk kost ska dock äta samma mat som de barn som äter vegetarisk kost.

**Personalen undviker att ägna utevistelse på förskolegården till planering eller telefonsamtal.

Skriftliga kommunala dokument om fysisk miljö

En tredjedel av verksamhetscheferna hade skriftliga dokument som gällde förutsättningar för fysisk aktivitet. Dessa innefattade minimikrav för gårdens yta och för inomhusyta och i en mindre del av dokumenten krav på tillgång till lekhall, gymnastikhall etcetera. De som hade skriftliga dokument hade även genomfört kommun/stadsdelsövergripande kartläggning avseende förskolegårdarnas storlek och hade rutiner för översyn. Översynen hade utförts minst en gång per år (3 av de svarande), vartannat år (1 av de svarande) eller mer sällan (5 av de svarande).

Fria kommentarer från kommunala verksamhetschefer

I enkäten hade de svarande också möjlighet att skriva fritext, när det gällde styrdokumentet. Det här är några av deras kommentarer:

”Vissa frågor är svåra att svara på då de spänner över flera förvaltningar och ansvar”

”Uppföljningen sker via brukarundersökningen”

”Vi har inte skriftliga riktlinjer på många områden som nämns men vi arbetar dock med de flesta områden idag”

”Pågående arbete inom stadsdelsförvaltningen med att utarbeta dokument gällande att indirekt främja fysisk aktivitet”

Ingen fristående verksamhetschef uppgav att det fanns ett pågående arbete hos huvudmannen med att utarbeta dokument när det gällde matvanor, fysisk aktivitet/utemiljö, stillasittande/skrämtid eller övervikt. Ingen hade specificerade medel i budgeten avsedda för att främja något av områdena matvanor, fysisk aktivitet, minskad övervikt eller minskat stillasittande.

Skriftliga dokument om fysisk miljö – fristående verksamhetschefer

Ingen av de fyra verksamhetscheferna inom den fristående förskoleverksamheten uppgav att det fanns skriftliga dokument avseende den minst tillättna gårdsytan eller tillgång till lekhall/gymnastikhall.

Två uppgav att det fanns dokument avseende minst tillättna inomhusytan.

Ingen uppgav att en kartläggning eller översyn hade gjorts om förskolegårdens storlek, och utformning passager/rundgång eller tillgång till lekhall/gymnastikhall.

Tre av fyra uppgav att en årlig översyn gjordes av förskolegårdarna med syfte att utveckla gården för att öka barnens fysiska aktivitet.

Skriftliga arbetsrutiner för hälsofrämjande arbete – fristående verksamhetschefer

Lista på svaren ses nedan:

- Personalen skall äta samma mat som barnen (ej medhavd mat)*: 3 av de svarande
- Alla barn är ute minst 60 min/dag: 1 av de svarande
- Begränsa långvarigt stillasittande/skrämtid: 1 av de svarande
- Föräldrar lämnar eller hämtar sina barn ute: 1 av de svarande
- Pedagogiskt planerad utevistelse**: 3 av de svarande

En av de fristående verksamhetscheferna uppgav att arbetsrutinerna skiljer sig åt på förskolorna och att det inte finns nedskrivna rutiner hos huvudmannen.

Enkät till förskolechefer

Resultat

Enkäten skickades till 1 157 förskolechefer och av dessa var 396 (34,2 %) chefer kommunala och 761 (65,8 %) chefer fristående. Den besvarades av 853 chefer (svarsfrekvens: 73,7 %), varav 286 var kommunala (svarsfrekvens: 72,2 %) och 567 fristående (svarsfrekvens: 74,5 %).

Mindre än hälften av förskolecheferna hade ansvar för flera förskolor och antalet förskolebyggnader inom respektive förskoleområde varierade mellan en och tio. Det vanligaste var en till två. En tiondel av förskolecheferna hade även ansvar för förskoleklass och grundskola. För att se vilka kommuner/stadsdelar som var representerade, se appendix.

Styrdokument

Mindre än hälften av förskolecheferna, 383 (44,9 %) förskolechefer, uppgav att det fanns styrdokument för hälsofrämjande arbete inom det förskoleområde de ansvarade för, 415 (48,7 %) förskolechefer svarade att det inte fanns och resten visste ej. De styrdokument som uppgavs redovisas i tabell 1 nedan. Namnen på styrdokumenterna var till exempel: Waldorfförskolans läroplan, Kostpolicy, Riktlinjer för mat och måltider, Riktlinjer för hälsofrämjande arbete och Verksamhetsplan. Ett dokument kan innehålla flera målområden. Tabellen nedan är baserad på de 383 förskolechefer som uppgett att de hade styrdokument. Ett förskoleområde kan således ha flera styrdokument. Procenten är beräknade på antal dokument.

Det var fler än 383 förskolechefer som besvarade frågorna om dokumentens innehåll.

Tabell 1. Hur många styrdokument (antal) som man uppgav fanns som beskriver förskoleverksamhetens arbete inom det förskoleområde där förskolechefen verkade.

Område	Antal N (%)
Matvanor	392 (69,4)
Fysisk aktivitet/utemiljö	365 (64,6)
Stillasittande/skrämtid	110 (19,5)
Övervikt	126 (22,3)
Totalt antal dokument	565

De flesta dokument hade reviderats år 2015 eller år 2016, men det fanns även dokument som ej reviderats sedan år 2007.

När det gällde dokumentens innehåll var svarsalternativen uppdelade i: policy, verksamhetsplan/verksamhetsberättelse/kvalitetsredovisning, budgetdokument (t.ex. mål och budget), handlingsplan, riktlinjer, mötesanteckningar/kort PM samt vet ej. De flesta styrdokument tog upp policy och verksamhetsplan, men det fanns också riktlinjer och handlingsplaner, se tabell 2. Endast de som hade ett styrdokument inom området har besvarat frågan om innehåll i dokumentet. Procentandelen är beräknad på de svarande.

Tabell 2. Styrdokumentens innehåll.

Styrdokument (Antal dokument)	Policy	Verksamhets- plan N (%)	Riktlinjer N (%)	Budget N (%)	Handlings- plan N (%)	Mötesant/ kort PM N (%)
Matvanor (370)	130 (38,2)	130 (38,2)	65 (17,6)	4 (1)	34 (9,2)	4 (1)
Fysisk aktivitet/ utemiljö (340)	62 (18,2)	192 (56,5)	42 (12,4)	1 (0,3)	38 (11,2)	3 (0,9)
Stillasittande/skrämtid (110)	23 (15,0)	41 (36,3)	19 (17,3)	0	19 (17,3)	2 (1,8)

Nationella dokument som refererades i styrdokument om matvanor

Frågan besvarades av 266 förskolechefer, procenten är beräknad på de svarande.

Följande dokument refererades till i styrdokumenterna om matvanor:

- Bra måltider i förskolan (Livsmedelsverket 2016) (2): 83,8 % (223)
- Läroplan för förskolan Lpfö-F98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket (3): 100 % (266)
- Allmänna råd om hälsosam miljö (Skolverket) (4): 49,2 % (131)
- Allmänna råd om måltider (Skolverket) (4): 46,2 % (123)
- Allmänna råd/vägledning om friyta (Boverket) (5): 10,5 % (28)

Nationella dokument som refererades i styrdokument om fysisk aktivitet/utemiljö

Frågan besvarades av 340 förskolechefer, procenten är beräknad på de svarande.

Följande dokument refererades till i styrdokument om fysisk aktivitet och stillasittande/skärmid:

- Läroplan för förskolan Lpfö-98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket (3): 86,8 % (295)
- Bra måltider i förskolan (Livsmedelsverket 2016) (2): 37,1 % (126)
- Allmänna råd/vägledning om friyta (Boverket) (5): 10 % (34)
- Allmänna råd – om hälsosam miljö (Skolverket) (4): 40,3 % (137)
- Allmänna råd om måltider (Skolverket) (4): 26,8 % (91)

Nationella dokument som refererades i styrdokument om stillasittande/skärmid

Frågan besvarades av 230 förskolechefer, procenten är beräknad på de svarande.

Följande dokument refererades till i styrdokument om fysisk aktivitet och stillasittande/skärmid:

- Läroplan för förskolan Lpfö-98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket (3): 38,7 % (89)
- Bra måltider i förskolan (Livsmedelsverket 2016) (2): 54,8 % (126)
- Allmänna råd/vägledning om friyta (Boverket) (5): 14,8 % (34)
- Allmänna råd – om hälsosam miljö (Skolverket) (4): 59,6 % (137)
- Allmänna råd om måltider (Skolverket) (4): 39,6 % (91)

Nationella dokument som refererades i styrdokument om övervikt

Frågan besvarades av 90 förskolechefer, procenten är beräknad på de svarande.

Följande dokument refererades till i styrdokument om övervikt:

- Läroplan för förskolan Lpfö-F98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket (3): 100 % (90)
- Bra måltider i förskolan (Livsmedelsverket 2016) (2): 72,2 % (65)
- Allmänna råd/vägledning om friyta (Boverket) (5): 17,8 % (16)
- Allmänna råd om hälsosam miljö (Skolverket) (4): 57,8 % (52)
- Allmänna råd om måltider (Skolverket) (4): 48,9 % (44)

Uppföljning av styrdokument

Av de 529 förskolechefer som besvarade frågan om styrdokumenterna följs upp, var det 514 (97 %) som uppgav att så var fallet. Av de 529 var det 507 som besvarade frågan om hur ofta de följdes upp. Det vanligaste svaret var varje halvår eller oftare. Så svarade 313 (62 %) förskolechefer. Av 507 svarande var det 388 (76,5 %) som uppgav att uppföljning skedde skriftligen. Frågan om hur dokumentation skedde besvarades av 385 förskolechefer. Vanligast var att uppföljningen resulterade i någon form av rapport, vilket 150 (39,0 %) förskolechefer svarade, följt av mötesanteckningar, som 111 (28,8 %) förskolechefer svarade.

Personalansvar för måltidspersonalen

Majoriteten av förskolecheferna uppgav att de hade ansvar för måltidspersonalen på förskolorna (66 %). På hälften av förskolorna deltog måltidspersonalen på förskolornas personalträffar/arbetsplatsmöten. Maten producerades i egen regi på majoriteten av förskolorna (68,5 %), emedan 31 procent uppgav att maten var externt upphandlad.

Diskussion av enkäter till verksamhetschefer och förskolechefer

Den kommunala förskolans hälsofrämjande arbete styrs ytterst av förtroendevalda politiker på kommunal nivå. Beslut fattas i kommunalfullmäktige och baseras på förslag och yttranden från olika nämnder och styrelser. Inom varje kommun/stadsdel finns en verksamhetschef för förskolorna som är högsta beslutande tjänsteman. Under verksamhetschefen leder förskolecheferna, som har ansvar för flera förskolor.

För att belysa hur verksamhetschefer och förskolechefer arbetar med att främja goda matvanor och fysisk aktivitet inom förskolorna genomfördes en enkätundersökning. Enkäten besvarades av 88,6 procent av de kommunala verksamhetscheferna och 73,7 procent av förskolecheferna. När det gällde de fristående verksamhetscheferna så besvarades den av fyra av de fem tillfrågade.

Endast hälften av de kommunala verksamhetscheferna uppgav att det fanns styrdokument som rörde hälsofrämjande arbete inom förskoleområdet. De flesta dokumenten gällde matvanor och var någon form av policydokument. De var baserade på olika nationella dokument, och de vanligaste var Livsmedelsverkets Bra mat i förskolan (2) och Skolverkets Läroplan för förskolan 98 (rev 2010) (3). För att ett styrdokument ska vara aktivt behövs dokumenterad uppföljning och revidering. Sammantaget var det en tredjedel av verksamhetscheferna som uppgav att det fanns

styrdokument som skulle främja hälsosamma levnadsvanor som också följdes upp skriftligt. Av de 35 kommunala verksamhetscheferna var det 5 som uppgav att det fanns avsatta budgetmedel för hälsofrämjande arbete inom förskolan.

Några av de kommunala verksamhetscheferna uppgav i de fria kommentarerna att vissa av frågorna var svåra att besvara då de spände över flera förvaltningar och ansvar. Detta kan givetvis ha påverkat svaren.

Tre av de fyra fristående verksamhetscheferna uppgav att det fanns styrdokument som följdes upp. Dokumenten rörde framförallt måltider. Det fanns inget pågående arbete eller specifika budgetmedel för att utveckla något av områdena matvanor, fysisk aktivitet/utemiljö, stillasittande/skärmtid eller övervikt. Dock gjordes en årlig översyn av förskolegården med syfte att utveckla gården för att öka barnens fysiska aktivitet. Tre av fyra hade skriftliga arbetsrutiner för hälsofrämjande arbete. Den fjärde uppgav att rutinerna var olika på de olika förskolorna.

När det gällde förskolecheferna, som är underställda verksamhetscheferna, var det mindre än hälften, 383 (44,9 %), som uppgav att de hade någon form av styrdokument. Dock var det fler som besvarade frågorna om dokumentens innehåll. Detta kan bero på att dokumentation fanns, men man kallade dem inte styrdokument. De flesta styrdokumenten berörde matvanor, följt av fysisk aktivitet/utemiljö. De innehöll policier och verksamhetsplaner men få hade en handlingsplan. Majoriteten av styrdokumenten baserades på samma källor som verksamhetscheferna hade uppgivit (Livsmedelsverkets Bra mat i förskolan (2) och Skolverkets Lpfö-98 (rev 2010) (3)).

Frågan om styrdokumenten följdes upp besvarades med ja av fler personer än som uppgav att de hade dokument. Detta kan ha berott på att frågan kom senare och att man upplevde att det fanns dokument som berörde hälsofrämjande arbete, men att man inte identifierade dem som styrdokument. När det gällde skriftlig uppföljning av styrdokument var det en lägre andel som följdes upp på denna nivå än på verksamhetschefernivå (förskolechefer som uppgav att det fanns skriftlig uppföljning: 150 (17,3%) och verksamhetschefer som uppgav detta 13 (33,3%)).

Tänkvärt

Begreppet styrdokument upplevdes som oklart av en del av dem som besvarade enkäten. Detta syntes på att fler besvarade frågorna om vad dokumenten innehöll än frågan om dokument fanns. Sannolikt finns mycket dokumentation av arbetssätt och mål som inte benämns styrdokument.

Referenser

1. Så kan vi vända trenden. Handlingsprogram övervikt och fetma 2016-2020. Stockholm: Hälsa- och sjukvårdsförvaltningen, 2015.
2. Bra måltider i förskolan. Uppsala: Livsmedelsverket, 2016 ISBN: 978-91-7714-247-8.
3. Läroplan för förskolan Lpfö-98 (reviderad 2010) Stockholm Skolverket, 2006.
4. Skolverkets allmänna råd med kommentarer. Måluppfyllelse i förskolan. Stockholm: Skolverket, 2017.
5. Boverkets allmänna råd om friyta för lek och utevistelse vid fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet. Boverket, 2015.

Appendix

Tabell 1. Verksamhetschefer: kommuner/stadsdelar som var representerade

Kommun	Stadsdel
Botkyrka	Bromma
Danderyd	Enskede-Årsta-Vantör
Ekerö	Farsta
Haninge	Hägersten-Liljeholmen
Huddinge	Hässelby-Vällingby
Järfälla	Kungsholmen
Lidingö	Norrmalm
Nacka	Östermalm
Norrtälje	Rinkeby-Kista
Nynäshamn	Skärholmen
Österåker	Skarpnäck
Salem	Södermalm
Sigtuna	Spånga-Tensta
Södertälje	Älvsjö
Sollentuna	
Solna	
Stockholm (se tabell bredvid)	
Sundbyberg	
Täby	
Tyresö	
Upplands Väsby	
Upplands-Bro	
Vallentuna	
Värmdö	
Vaxholm	

Tabell 2. Förskolechefer: kommun/stadsdelar som var representerade

Kommun	Antal förskolechefer	Stockholm /stadsdelar	Antal förskolechefer
Botkyrka	32	Bromma	36
Danderyd	18	Enskede-Årsta-Vantör	29
Ekerö	15	Farsta	16
Haninge	15	Hägersten-Liljeholmen	23
Huddinge	35	Hässelby-Vällingby	25
Järfälla	17	Kungsholmen	19
Lidingö	33	Norrmalm	25
Nacka	52	Östermalm	28
Norrtälje	27	Rinkeby-Kista	23
Nykvarn	4	Skärholmen	14
Nynäshamn	12	Skarpnäck	20
Österåker	15	Södermalm	45
Salem	6	Spånga-Tensta	13
Sigtuna	23	Älvsjö	15
Södertälje	22	Totalt	331
Sollentuna	37		
Solna	25		
Stockholm (se tabell bredvid)	331		
Sundbyberg	13		
Täby	33		
Tyresö	18		
Upplands Väsby	12		
Upplands-Bro	7		
Vallentuna	22		
Värmdö	20		
Vaxholm	6		
Totalt	850		

Bilaga 3: Resultat av bortfallsanalys

Tabell 1. Svarande förskolor delat på driftsform.

Huvudman	Svar		
	Ja (%)	Nej (%)	Total
Fristående	549 (53,8)	471 (46,2)	1 020
Kommunal	625 (51,0)	600 (49,0)	1 225
Total (%)	1174 (52,3)	1071 (47,7)	2245 (100,00)

Det vill säga att en något större andel fristående förskolor har besvarat enkäten.

Bortfall enligt sociala indikatorer i området (postnummer) där förskolan är belägen:

- Ingen skillnad mellan svarande och icke svarande förskolor när det gäller andel av befolkningen (20-65 år) inom området med endast grundskola.
- Färre förskolor har svarat av de som är belägna i områden med högst andel högutbildade- ej formellt signifikant
- Ingen skillnad på andel svarande och icke svarande när det gäller andelen utlandsfödda inom området.
- Ingen skillnad när det gäller andelen förvärvsarbetande inom området.

Tabell 2. Svarsfrekvens uppdelat per kommun och stadsdel. gulmarkerade är lägre än genomsnitt (5 procentenheter eller mer bland de med minst tio förskolor totalt), grönmarkerade är de som har högre andel svarande förskolor än genomsnittet med samma kriterium.

Kommun	Stadsdel	Antal svarande	%
Botkyrka		28	45,2
Danderyd		22	59,5
Ekerö		18	60,0
Haninge		25	41,0
Huddinge		43	39,8
Järfälla		32	58,2
Lidingö		29	61,7
Nacka		62	60,2
Norrtälje		39	59,1
Nykvarn		6	85,7
Nynäshamn		11	52,4

Salem		15	88,2
Sigtuna		28	62,2
Sollentuna		43	57,3
Solna		29	41,4
Stockholm	Bromma	61	61,0
	Enskede-Årsta-Vantör	60	59,4
	Farsta	28	45,9
	Hägersten-Liljeholmen	34	41,0
	Hässelby-Vällingby	35	45,5
	Kungsholmen	35	49,3
	Norrmalm	31	41,3
	Rinkeby-Kista	35	53,4
	Skarpnäck	26	44,8
	Skärholmen	24	57,1
	Spånga-Tensta	41	82,0
	Södermalm	69	53,1
	Älvsjö	18	52,9
	Östermalm	30	40,5
	Sundbyberg		22
Södertälje		40	53,3
Tyresö		23	62,2
Täby		31	37,8
Upplands Väsby		20	69,0
Upplands-Bro		15	60,0
Vallentuna		23	54,8
Vaxholm		8	61,5
Värmdö		20	48,8
Österåker		15	40,5
Totalt		1 174	52,3

ISBN 978-91-87691-53-9

**Centrum för epidemiologi
och samhällsmedicin**

STOCKHOLMS LÄNS LANDSTING